

ХАНАФИ МӘЗҒАБЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА КУФА МЕКТЕБІНІҢ ОРНЫ

Ханафи мәзһабының бастау алған бесігі сөзсіз Куфа мектебі. Әсілінде, кез-келген құбылысқа заман мен ортаның, тарихи оқиғалардың, адами факторлардың, қоғамдық сананың әсер ететіні ақиқат. Осы тұрғыдан алғанда Куфа мектебінің негізгі мұрагері ретінде ханафи мәзһабының табиғатын түсіну үшін Куфалық мектептің жіті зерттеліп, зерделенуі қажеттігін сезінеміз. Куфа фикһ мектебі қалай қаланды? Оның бастауында кімдер тұр? Куфалық мектептің ерекшелігі неде? Куфа мектебінің Ханафи мәзһабымен сабақтастығы қалай өрбіді. Міне, бұл тақырыптар әлі де жіті зерттелуді қажет етіп отыр.

Ханафи мәзһабының классикалық усулул-фикһ еңбектерінде «қоғамда жасалынып жатқан амалдарға қайшы ахад хадистер қанша жерден сахих болса да, ондай хадистер қабылданбайды және амал етілмейтіндігі» делінген ереже айтылады. Ханафилердің осы ұстанымы жалпы куфалықтарға тән тәсіл екендігін дәлелдей түсетін мәліметті Әбу Мұхаммад әл-Хасан ибн Абдир-Рахман Рамһурмузидің «Мухаддисул-Фасыл» атты еңбегінен кездестіруге болады. Бұған қоса, сириялық ғалым Мұхаммад Раууас Қалғажының «Маусуғату фикһ Ибраһим ан-Нахағи» атты еңбегінен Әбу Ханифаның ұстазының ұстазы Ибраһим ән-Нахағидің көзқарастары мен Әбу Ханифаның фәтуаларының салыстырмалы көрсеткішінде Әбу Ханифаның көзқарастарының 85 пайызы ән-Нахағимен бірдей екендігі білдірілген. Бұл салыстырмалы көрсеткіш осы мақалалық зерттеуіміздегі ерекше мәнге ие мәліметтерден болып отыр. Себебі бұл мәлімет Куфа мектебімен Әбу Ханифаның тығыз сабақтастығын айқындай түседі. Мақалада қолданылған басқа мәліметтер осы сабақтастықты толықтыра түсетін мағлұматтарға жатады.

Тарихта Омар ибн Хаттаб заманында Сағд ибн Аби Уаққастың қолбасшылығында Ирак өңірі бағындырылғаннан кейін Куфа қаласын тұрғызу жұмысы қолға алынады. Сөйтіп һижри 17-жылы Куфа қаласы салынады. Куфа шаһары аз ғана уақыттың ішінде фикһ пен хадистің, басқа да діни ғылымдардың орталығына айналып үлгереді. Әбу Ханифаға дейін мұнда небір ардақты сахабалар мен алдыңғы буын табиғиндер ғұмыр кешіп, Куфаға тән өзіндік мектеп қалыптастырып үлгереді. Омар ибн Хаттаб Құран тағылымын, фикһ ілімін үйрету үшін Абдуллаһ ибн Масғудты Куфа халқына аттандырған еді. Зерттеушілер Ку-

фа фикһ мектебінің осы әз сахаба Абдуллаһ ибн Мәсғудтан бастау алатындығын алға тартады.

Маннағұл-Қаттан өзінің «Ат-ташриғу уал-фикһу фил-ислам тарихан уа манһажан» атты еңбегінде «Куфа шаһарында сахабалар басқа өңірлерге қарағанда едеуір аз болғандықтан, Алла елшісінің (с.а.у.) хадистері ол жерге аз жеткен. Сондықтан куфалық ғалымдар әр мәселеге хадистен дәлел таба алмағандықтан, «қиясқа», яғни салыстыру жолы арқылы ақылмен үкім шығаруға көбірек жүгінген» – деген пікірді алға тартады [1]. Алайда біз бұған келісе алмаймыз. Сенімді дерек көздері Куфа шаһарының Алла елшісінің (с.а.у.) хадистеріне толы екендігін айтады. Әбу Мұхаммад Рамһурмузи «Ал-мухаддисул-Фаасыл» атты кітабында Куфа қаласының хадисшілер мен фақиһтарға толы екені жайлы Әнас ибн Сиринен жеткен мынандай қызықты дерек келтіреді: «Куфа қаласына барған едім. Ол жерде 4000 адамның хадиспен айналысып жүргенін, ал 400 кісінің фақиһ дәрежесіне жеткенін көрдім» [2]. Имам Сарахси өзінің «Мәбсуут» атты көлемді еңбегінде де Куфа қаласында сахаба Ибн Мәсғудтың 4000 шәкірті болғандығын айтады. Имам Кәусари өзінің «Фықһул-ирақ уа хадисуһу» атты еңбегінде Рамһурмузидің осы дерегін келтіргеннен кейін «Ал енді Куфадан басқа қай қалада мұншалықты көп хадисшілер мен фақиһтерді кездестіре аласыз?» – дей отырып, Куфа қаласының хадис риуаятында һәм фықһ саласында жайдақ емес, тіпті өзге шаһарлардан көш алдында екендігіне назар аударған [3].

Абдуллаһ ибн Мәсғудтан бөлек Ирак өңірінде, Куфа шаһарында қаншама сахабалар мен аға буын табиғиндер ғұмыр кешті. Жәлалуддин Суюти, Мұхаммад ибн Рабиғ әл-Жиизи сынды көрнекті ғалымдар Мысырда ғұмыр сүрген сахабалардың санын үш жүзге әрең жеткізеді. Ал ғалым әл-Ғижли Ирак өңірін қоспағанда, бір ғана Куфа қаласында 1500, оның ішінде жетпіс Бәдір шайқасына қатысқан ардақты сахабалар мекендеген деген деректі келтіреді [3].

Бұл тек Куфадағы сахабалардың саны. Ал енді оларды көзі көріп, амалдарына куә болған, айтқан хадистерін өз құлақтарымен естіп, жадтарында сақтаған, сахабалардың білім кәусарынан сусындаған қаншама аға буын табиғиндердің болғанын елестете беріңіз.

Ирак өңіріне қоныстанған сахабалар мен табиғиндер тек жергілікті хадис пен фикһпен шектелмей, Мекке, Мәдина, т.б мұсылмандар мекендеген елдерге сапар шекті. Куфаның ілімін сол жаққа, ал олардікін өздеріне жеткізді. Куфа қаласы халифалықтың орталығына ауыстырыл-

ғаннан кейін ол жер ғылым ордасына айналғандықтан, өзге шаһарлардағы ғалымдармен барыскеліс көбейе түсті. Шартараптан ғылым иелері келіп қоныстана бастады.

Имам Әбу Ханифа тек куфалық ғұламалардың білімі және сондағы хадистермен шектелмей басқа шаһарларға да жиі сапар шегіп тұрған. Сенімді дерек көздері Әбу Ханифаның санаулы ғұмырында елу бес рет қажылық құлшылығын жасағандығын айтады [3]. Әр жылы қайталанатын қажылық маусымында Меккеге сахабалар қоныстанған өзге өңірлерден де ғұламалардың келетіндігі даусыз. Демек, Әбу Ханифа өзге өңірлердегі ғалымдармен тығыз қарым-қатынаста болған. Куфаға жетпей қалған Алла елшісінің хадистері бар болса, соларды да естіп, білді. Үнемі ізденісте жүретін ғылым иесінің елу бес рет қажылық құлшылығын жасаған уақытта, ондағы ғалымдармен пікір таластырып, ойындағы мәселелерді талқыға салмауы әсте мүмкін емес. Бұған көп дәлелдің бір ретінде имам Әбу Ханифаның Меккеде Әузағимен кездесіп, намазда қолды қайта-қайта көтеру мәселесінде пікір таластырғанын келтіруге болады [4]. Міне, осы тектес деректер жоғарыдағы Маннағұл-Қаттаның Куфа шаһарына хадис аз жеткендіктен, ол жердің ғалымдарды мәселелерді ақылмен шешуге тырысқан деген болжамының негізсіз екенін көрсетеді.

Куфа мектебінің бастауы әзіреті Омар ибн Хаттаб, Али ибн Әби Талиб, Айша бинт Әби Бәкір, Абдуллаһ ибн Мәсғұд сынды Алла елшісінің үнемі жанында жүрген ардақты сахабаларға барып тіреледі. Ал олардың ізін Алқама ибн Қайс ән-Нахағи сынды олардың білім кәусарынан қана сусындаған білімдарлар жалғастырды. Алқама ибн Қайстың өзі Алла елшісінің дәуірінде өмір сүрсе де, Алла елшісін көре алмай қалған мұхадрамға жатады. Алқама хақында Абдуллаһ ибн Мәсғуд былай дейді: «Мен нені білсем, сөзсіз Алқама да соны білгеніне көз жеткіздім». Қамустан жеткен риуаятта былай делінеді: «Әкеме: «Сіздер Алла елшісінің жақын сахабалары тұрғанда, оларды тастап неліктен Алқамаға жүгінесіңдер?» – деп сұрағанымда, ол: «Балам! Сахабалардың өзі Алқамадан фәтуа сұрайды емес пе?! Алқама Шам қаласындағы Әбу Дардаға және Мәдинадағы Омар, Зәйд, Айшаларға арнайы сапар шеккен. Ол (мұсылмандардың шоғырланған) бүкіл қалалардың ғылымын бойында жинай білген тұғыық адам ғой», – деп жауап берді. Аға буын табиғиндерден Сағид ибн Жубайр да Куфа мектебі ғалымдарына жатады. Ол үмбеттің ғұламасы атанған ибн Аббастың, Абдуллаһ ибн

Омар, Әбу Бәкірқызы Айша сынды сахабалардың ілімін бойына сіңіре білген жан. Тіпті, ибн Аббастың өзі Куфадан фәтуа сұрап келгендерге: «Маған несіне әуре болып келдіңдер!? Сендердің араларыңда Сағид ибн Жубайр бар емес пе?» – деп, Сағид ибн Жубайрдің білімінің ибн Аббастың білімін қажетсіндірмейтіндей дәрежеде Куфалықтарға жетіп артылатындығын айтқан [3].

Сондай-ақ, Әбу Бәкірқызы Айша және Әбу Сағид әл-Худри сынды көптеген сахабаларды көзі көрген Ибраһим ибн Язид ән-Нахағи да Куфалық аға буын табиғиндерден еді. Амир ибн Шарахилиш-шағби (Ол жайында Абдуллаһ ибн Омар: «Мен Алла елшісімен болған соғыстарға қатыссам да бұл кісі сондағы оқиғаларды менен де жақсы есінде сақтаған» деп мақтаған.) Ибраһим ибн Язид ән-Нахағи қайтыс болғанда жаназасына қатысып тұрып былай деген: «Адамдардың арасындағы ең фақиһ адамды жер қойнауына беріп жатырсыңдар. Сонда әлдекім: «Ол Хасаннан да білімді ме еді?» – деп сұрайды. Сонда ол: «Әрине, ол Хасаннан да білімді, ол Басра, Куфа, Шам, Хижаздықтардың ішіндегі фиқһ ғылымын ең тамаша меңгерген ұлы фақиһ», – деп жауап берді.

Ал енді осы Ибраһим ибн Язид ән-Нахағи Әбу Ханифаның ұстазы Хаммад ибн Әби Сүлейменге фиқһ ілімін үйреткен ардақты ұстазы. Хаммад ұстазы Ибраһим ибн Язидтің жанынан бір елі айрылмайтын жақын шәкірті болды. Хаммад ибн Әби Сүлеймен де өз кезегінде өзінен 18 жыл бойы дәріс алған хас шәкірті Әбу Ханифаға сонау Омар ибн Хаттаб, Али ибн Әби Талиб, Абдуллаһи бин Аббас, Абдуллаһ ибн Мәсғудтан жалғасып келе жатқан білім мұрасын, фиқһ ілімін, куфаға тән мектепті үйретті.

Әбу Ханифа бұл жайлы былай дейді: «Мүміндердің басшысы Әбу Жәғфарға кіргенімде ол маған: «Уа, Әбу Ханифа, сен білімді қайдан алдың?» – деп сұрады. Мен: «Хаммадтан, ол Ибраһимнен, ал ол Омар ибн Хаттабтан, Али ибн Әби Талибтен, Абдуллаһ ибн Мәсғудтан, Абдуллаһ ибн Аббастан алды» – деп жауап бердім. Сонда Әбу Жәғфар: «Ғажап! Керемет! Уа, Әбу Ханифа, өзіңді таза да жақсы, мүбәрак адамдармен қуаттапсың!» – деді» [5].

Байқағанымыздай, Әбу Ханифа өзінің ғылым қайнаркөзі ретінде фиқһ ілімінде сөз иесі саналатын көрнекті төрт сахабаның атын атап отыр. Расында да Әбу Ханифа мектебінің бастауы халифа Омар Фаруқ тарапынан ұстаз ретінде Куфа шаһарына жіберілген Абдуллаһ ибн Мәсғуд пен кейіннен халифалықтың орталығын осы қалаға ауыстырып, сонда ғұмыр кешкен мүміндердің

әмірі Али ибн Әби Талиб болатын. Бұл сахабалардан білім алған Мәсруқ ибн Әждағ, Алқама ибн Қайс, Шурайһ, Әсуад ибн Язид ән-Нахағидан Шағби және Ибраһим ән-Нахағи дәріс алады. Ал бұлардан Хаммад ибн Сүлеймен дәріс алып, сонау сахабалардан келе жатқан ғылыми мұраны ханафи мәзһабының негізін қалаушы хас шәкірті Әбу Ханифаға үйретеді. Сондай-ақ, Әбу Ханифа Абдуллаһ ибн Аббастың құлы Икрима арқылы һәм Абдуллаһ ибн Омардың азат болған бұрынғы құлы Нафиғ арқылы да аталған сахабалардың білімінен сусындаған. Айрықша Меккенің белгілі фиқһ ілімінің білгірі Ата ибн Әби Рабаһтан да едәуір уақыт дәріс алған.

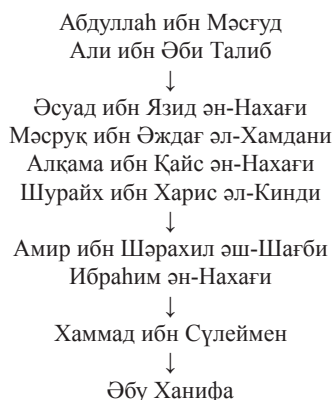
Әбу Ханифаның Хаммад ибн Сүлеймен арқылы Ибраһим ән-Нахағидің білімін толықтай бойына сіңіргендігін байқаймыз. Тіпті Әбу Ханифаның көптеген көзқарас, фәтулары ән-Нахағимен бірдей деп айтуға негіз бар. Бұл жайлы ғұлама Диһләуи былай дейді: «Әбу Ханифа Ибраһим ән-Нахағидің және оның замандас ғалымдардың көзқарастарын толықтай ұстанатын. Кейбір тұстарда болмаса, көпшілігінде олардың көзқарастарынан бөлек кетпейтін. Егер бұл ойымыздың дұрыстығына көз жеткізгің келсе, имам Мұхаммедтің «әл-Асаар» атты еңбегін, Абдурраззақтың «Жамиғ»-ын, Әбу Бәкір ибн Әби Шайбаның «Мұсаннаф» атты кітаптарынан Ибраһим ән-Нахағи мен оның замандас ғалымдардың көзқарастарын анықтап, сосын оларды Әбу Ханифаның мәзһабымен салыстырған уақытта кейбір мәселерді қоспағанда арасында ешқандай айырмашылықтың жоқтығын байқайсыз. Ал кейбір өзгешеліктердің өзі Куфа фақиһтерінің білдірген көзқарастарынан басқа емес [6].

Мұхаммад Раууас Қалғажы өзінің зерттеуінде Ибраһим ән-Нахағидың жүз діни көзқарасы мен Әбу Ханифаның сол мәселелердегі фәтуаларын салыстырған. Нәтижесінде 86 мәселеде көзқарастары бірдей шыққан. Ал қалған 16 мәселеде өзгешелік байқалған. Әбу Ханифаның көп мәселеде ән-Нахағиден алыс кетпегені сөзсіз. Алайда Әбу Ханифаның Ибраһим ән-Нахағидің діни көзқарастарын айнытпай көшіріп алған деген нәтиже шықпауға тиіс. Көзқарастарындағы ұқсастықты екеуінің де сонау Абдуллаһ ибн Мәсғудтан жалғаса келген рай мектебінің үкім шығарудағы әдіснаманы қолданғандығымен түсіндіруге болады [7].

Хаммад дүние салғаннан кейін Омеядтар (Әмәуи) халифатының әділетсіздігі мен Пайғамбарымыздың (саллаллаһу алейһи уә сәлләм) ұрпақтарына жасаған зұлымдықтарына қарсы шыққандықтан, Омеяд әкімдері оған қысым көр-

сетіп, жазалаған. Әбу Ханифа Куфадағы әділетсіздіктерге шыдамай, Меккеге қоныс аударып, онда алты жыл тұрады. Әрине, жастайынан ілімге құштар Әбу Ханифа ол жерде қарап жүрмей Хижаздың ғалымдарымен кездесіп, ілімін шыңдай түскен. Ол өзі сабақ бере жүріп, Ибн Аббастың білімінен сусындаған табиғин ғалымдарынан білім алып, Құран, фикһ бойынша ілімін тереңдеткен [8].

Әбу Ханифаның білім шежіресін қысқаша былай кестелеуге болады:

Ханафи мәзһабының куфа мектебімен үзілмеген шежіре бойынша сабақтастығын Әбу Ханифаның «Мұснад»-ындағы рауилердің хадис тізбегінен де байқауға болады. Ондағы көпшілік хадисте Хаммад ибн Сүлеймен, Ибраһим ибн ән-Нахағиден, ол Алқама ибн Қайстан, ал ол Абдуллаһ ибн Мәсғұдтан немесе Айша және Омардан риуаят еткен. Сондай-ақ, әл-Асуад ибн Язид арқылы Омар ибн Хаттабан және Айша анамздың риуаят еткен [4]. Ханафи мәзһабының негізін қалаушы ұлық имам Әбу Ханифа жоғарыда аты аталған саңлақ сахабалар мен табиғиндердің аға буын ғалымдарынан қалған осынау ұлы мұраны, қалыптасқан куфалық мектепті ары қарай дамытып, жүйелеп ханафи мәзһабының негізін қалады.

Міне, Әбу Ханифа фикһпен айналыса бастаған кезде мұнда осынау сахабалар мен аға буын ғалым табиғиндердің салып кеткен сара жолы, қалыптастырған Куфа мектебі бар еді. Қоғамда діни үкімдер үстемдік құрып, дін тағылымдары практикалық тұрғыда жүзеге асып жатты. Алла елшісінен (с.а.у.) жеткен намаз, ораза секілді құлшылық немесе сауда-саттық сияқты қарымқатынас мәселелері болсын, діннің кез-келген үкімі қоғамның жадында һәм практикалық яғни, амали тұрғыдан бар болатын. Себебі ол дәуір сахабалар мен табиғиндердің, оларды көзі көрген атбағут-табиғиндердің дәуірі. Әбу Ханифа

сахабалар мен табиғиндердің аға буындарынан практикалық тұрғыда мұра болып жеткен діни мәселелерге аят, хадистен дәлел тауып, соны негіздеді. Яғни амалдан дәлелге барды. Себебі Әбу Ханифа аға буын табиғиндердің заманына үлгерді. Пайғамбарға ең жақын қоғамда өмір сүрді. Міне, Әбу Ханифаның басқаларда жоқ басты айырмашылығы осы болмақ. Әбу Ханифаның берген фәтуларында сахабалар қалыптастырып кеткен діни түсініктің, практикалық діни амалдардың әсері болғаны сөзсіз. Ол жаңадан дәлел іздеп, бәрін бастан бастағанан гөрі амалдан дәлелге барды. Яғни, онсыз да істелініп жатқан амалдарды дәлелдермен негіздеді. Қоғамның практикалық амалдарына қайшы келетін ахад хадистерге күмәнмен қарады.

Ал хадисшілер көбіне амалдан, яғни қоғамда қалыптасқан практикалық исламнан гөрі әуелі хадис іздеп, дәлелден үкім шығарған. Себебі олардың заманы пайғамбар (с.а.у.) мен сахабалар ғұмыр кешкен қоғамнан уақыт тұрғысынан алшақ еді. Сондықтан олардың хадистерді қабылдаудағы өлшемдері де өзгеше. Ендеше, Әбу Ханифадан кейін шамамен бір ғасырға жуық уақыттан кейін пайда болған хадис өлшемдерімен Әбу Ханифаға үкім беру әрине қате болмақ.

Шариғат үкімдеріне терең зер салғанда олардың кез-келгенінің белгілі бір мән-мағынаны, адамзатқа қандай да бір пайданы қамтитындығын һәм барлық үкімдердің белгілі бір ұстындар мен қағидаларға негізделгендігін көреміз. Міне, Куфа мектебі фақиһтері басқаларға қарағанда осыған баса назар аударған. Сондықтан олар шариғи үкімдердің астарына көбірек үңіліп, сол үкімге себеп болған мән-мақсатты мұқият іздеген. Бекітілген үкімдердегі мәнді тапқаннан кейін, оны қамтыған басқа ұқсас мәселелерге де сол үкімді беріп отырған. Үкімдерді жіті зерделеп, олардың бағынатын ортақ қағидалары мен негіздерін бекіткен. Яғни кез-келген мәселеге ахад хабарды дәлел ретінде қарастырғаннан гөрі шариғаттың бекітілген бұлтартпас принциптерін негізге алған. Сол принциптердің шеңберінде мәселені шешуге тырысқан. Себебі жекелеген адамдардан риуаят етілген ахад хабарлардың тізбегі қанша жерден түгел болғанымен, рауилердің мәтін мазмұнында қателесу, ұмыту, шатастырып алу, кем немесе қосып жеткізу секілді үкімге әсер ететін адами факторлар түгелдей жойылмайды. Оның үстіне көптеген хадистер сөзбе-сөз емес, мағына бойынша риуаят етілген. Сондықтан куфалықтар ахад хабарларды қабылдауда (санад) тізбек елегіне қосымша мәтіннің дұрыстығын да тексеретін басқа да өлшемдерді қарастырған болатын.

Мысалы, Әбу Ханифа үмбет қабыл етпеген ахад хадистермен амал етпеген. Бұл Куфа мектебінде кеңінен қолданылған тәсіл. Оған дәлел: Имам әл-Бұхаридың шайхы Аффан ибн Мұслим кейбір хадисшілердің Куфа қаласына келіп төрт ай мерзім тұрақтағандықтарын, онда тек үмбеттің қабылдаған 50000 хадис жазып алғандықтарын, бірақ қалаған жағдайда 100000 хадис те жазып алуға болатындай хадистің көп екендігін һәм Куфада ешкімнің хадис риуаятына жеңіл-желпі қарамайтындықтарын айтқанын жеткізген [2].

Аффан ибн Мұслимнің бұл риуаятынан мына үш нәрсені байқауға болады; Біріншісі, Куфа қаласында төрт айдай аз уақыттың ішінде жүз мыңдай хадис жинауға болатындай хадистің соншалық көптігін. Екіншісі, хадис жинаған кезде тек тізбектің үзілмегендігі емес, негізгі өлшемдерінің бірі ретінде хадисті үмбеттің қабылдаған болуы шартын қосулары. Үшіншісі, хадис риуаятына Куфалықтардың жеңіл-желпі қарамай аса сақтықпен қараулары.

Мүміндердің әмірі Омар Фарук пен Айша анамыздың да ахад хабарларды бірден қабылдамағаны белгілі. Мысалы, Мұслимнің сахих хадистер жинағында Омар ибн Хаттабтан мынандай хадис риуаят етілген. Фатима бинт Қайс атты әйел сахабаның «(талақ болған әйелге) жатын орын да, нәпақа да берілмейді» – деп пайғамбарымыздан риуаят еткен хадисі Омар ибн Хаттабқа жеткенде, ол былай дейді: «Дұрыстап жатқаны яки ұмытқаны белгісіз бір әйелдің сөзіне сеніп Раббымыздың Кітабын, Пайғамбарымыздың сүннетін тәрк қыла алмаймыз. Талақ болған әйелге жатын орын да, нәпақа да беріледі. Алла Тағала: «Анық ауыр күнә (зина) жасамайынша оларды үйлерінен шығармаңдар» (Талақ сүресі, 1-аят) – деген». Бұл жерде әйел риуаят еткен аталмыш хадис Құранның анық аятына қайшы болғандықтан, хазіреті Омар оны қабылдамаған. Тағы бір мысал, мүміндердің анасы Айшаға (р.а) Әбу Нурайраның Пайғамбардан риуаят еткен «Зинадан туған бала үш жаманның біреуі» – деген хадисі жеткен кезде, ол: «Әбу Нурайраны Алла кешірсін! Ол бұл хадисті дұрыс естімеген әрі дұрыс жеткізе алмаған. Хадистің негізі бұлай емес. Алла елшісін мұнафықтардың бірі мазалап жүр еді. Пайғамбарымыз (с.а.у.): «Пәленшенің жаманшылығынан кім қорғай алады?» – деді. Сол сәтте біреу: «Уа, Алланың елшісі! Ол зинадан туған бала ғой» – деді. Алла елшісі: «Оған үш жаманшылықтың бірі» – делінеді. Бірақ Алла Тағала былай дейді: «Ешбір адам басқа жанның күнәсін арқаламайды» (Фатир сүресі, 18-аят). Басқа бір риуаятта: «Оған әке-шешесінің күнәсі

жазылмайды. «Ешбір адам басқа жанның күнәсін арқаламайды» – делінген [9]. Байқағанымыздай, Айша анамыз Әбу Нурайраның бұл хадисін Құранның: «Ешбір адам басқа жанның күнәсін арқаламайды» (Фатир сүресі, 18-аят) – делінген жалпы қағидасына қайшы болғандықтан қабылдамаған. Яғни, ахад хабармен Құранның жалпы үкімін жалқыламаған. Куфа мектебінің бастауында Абдуллаһ ибн Мәсғұдтан бөлек Омар ибн Хаттаб, Али ибн Әби Талиб, Әбубәкір қызы Айша сынды Алла елшісінің (с.а.у.) үнемі жанында жүрген хас сахабалардың тұрғанын айтқан болатынбыз. Халифа Омар (р.а.) Хижазда, яғни Мәдине қаласында ғұмыр кешсе де, Куфалық мектептің өкілі саналуының астарында оның хадистерді қабылдауда аса сақтық танытқандығы, тіпті көптеп хадис риуаят етуге қатал қарсы шығуы, дінді түсінуде қисын мен ақылға терең мән беруінде болса керек. Куфалық мектептің негізін қалаушы Абдуллаһ ибн Мәсғұд әр мәселеде халифа Омарды негізге алатын еді. Бұл жайлы Ибн Жарир: «Сахабалардың арасында Абдуллаһ ибн Мәсғұдтан өзге ешбір адамның фәтуалары мен фикһтағы көзқарастарын жазып отыратын сұқбаттас шәкірттері болмаған. Абдуллаһ ибн Мәсғұд Омарға қайшы келетін өзінің көзқарасы мен фәтуаларын дереу тастайтын. Яғни, өзінің көзқарасын тастап, Омардікіне көшетін. Фәтуаларының түгелге дерлігі Омарға қайшы болмайтын» – деп Ибн Мәсғұдтың біліміне айналасындағылардың қаншалық деңгейде көңіл бөлгендігіне һәм оның Омардың фәтуаларына қайшы келмейтіндігіне назар аударған. Амир ибн Шәрахил әш-Шағби де: «Абдуллаһ ибн Мәсғұд (таң немесе ақшам намазында) құныт дұғасын оқымайтын еді. Егер Омар оқығанда, сөзсіз ол да солай істейтін еді» – деп Абдуллаһ ибн Мәсғұдтың халифа Омардың көзқарастарынан көп айнып бермейтінін білдірген [10].

Халифа Омар сахабалардың арасында аят, хадистерді ең терең түсінетін және түсінуге аса ыждаһаттық танытып, ол жайлы өзінің ойын ашық айтатын сахаба болатын. Шағби бұл жайлы былай дейді: «Түрлі мәселелердің үкімі Омардан (р.а.) сұралатын еді. Ол ол мәселенің үкімін бәлкім бір ай ойланатын, сахабалармен кеңесетін еді. Кейде кір күнде бір отырыста жүз мәселені шешіп беретін. Оның ізімен Абдуллаһ ибн Мәсғұд жүрді. Омардың көзқарастарынан әсерленді һәм одан риуаят қылды. Абдуллаһ ибн Мәсғұд былай дейді: «Егер адамдардың барлығы бір жаққа бағытып алып, Омар басқа жаққа бет алса, сөзсіз мен Омардың соңынан жүрер едім» [1].

Міне бұл Абдуллаһ ибн Мәсғұдтың діни түсінігі, үкім шығарудағы ұстанған тәсілі мүміндердің әмірі Омардікімен (р.а.) бірдей десек артық айтқандық емес. Осы себептерден болса керек, халифа Омар рай мектебінің алғашқы ұстазы саналған [11].

Сахабалардың ахад хабарларға қатысты жоғарыдағы ұстанымы Куфа мектебінде қалыптасып әрі қарай рай мектебі ретінде дами түсті. Ал Әбу Ханифаның оны одан әрі қарай жүйелеп, жетілдіргендігінде сөз жоқ. Ханафилердің ахад хабарларға қатысты ұстанымы жайлы имам әл-Жассас өзінің «әл-Фусуул фил-усуул» атты еңбегінде былай дейді: «Біздің мәзһаб ғұламалары (Асхабымыз) бойынша ахад хабардың қабылданбау себептерінің бірі Иса ибн Әбанның да айтқанындай: «Ахад хабар ешбір күмәнсіз жеткен (мутауатир, мәшһүр) сүннетке кереғар болса, немесе Құранға анық қайшы келсе, сондай-ақ, көпшілікке қатысты мәселелерден бола тұра, көпшілік білмейтін ахад хабармен жетсе, немесе адамдар риуаят еткенімен қоғам оған қайшы амал еткен шәзз хадис болса, мұндай ахад хабарлар тәрк қылынады».

Имам Әбу Юсуф бұл жайлы өзінің «әр-Рәдд ала сиярил-Әузағи» атты еңбегінде әл-Әузағиға қарата былай дейді: «Түрлі риуаяттар көбеюде. Олардың арасынан мүлде беймәлімдері де шығуда. Ол риуаяттардан фикһ мамандары хабарсыз. Һәм олардың мағынасы Құран мен сүннетке де қайшы. Ендеше, шәзз хадистерден абай бол! Көпшілік жамағаттың ұстанған және фақиһтердің білетін уа Һәм Құран мен сүннетке қайшы келмейтін хадистерді ұстан. Басқалардың үкімін осыларға салыстыру жолымен шығар. Құранға қайшы сөздер риуаят болып жетсе де, ондай риуаяттың Алла елшісінің (с.а.у.) хадисі еместігінде шүбә жоқ».

Рай мектебінің хадистерді қабылдаудағы осы бір екершелігін түсіне алмаған кейбір ғалымдар ханафилерді және оның жолын ұстанғандарды адасушыға балаған. Мысалы Ахмад ибн Ханбалдан дәріс алған шәкірті Харб ибн Исмағил әл-Кирмани (190-280) Куфа мектебінің мұрагері Әбу Ханифа және рай мектебі жайлы былай дейді: «Рай иелері – олар бидғатшы, адасушы, сүннет пен сахаба сөздерінің дұшпаны. Дінді ойға салу, қияс пен истихсан жасау дей пайымдайды. Олар сахаба сөздеріне қайшы әрекет етеді. Хадистерін

тәрк қылады. Алла елшісіне қарсы келеді. Әбу Ханифа және соның сөзін сөйлегендерді өздеріне үлгі алады. Солардың дінін ұстанады. Айтқандарын айтады. Міне мұнан асқан қандай адасу бар?!» [12].

Куфа мектебінің «Рай мектебі (ой жүргізу, үкімнің астарындағы мәнге үңілу, мақсатты табу)» деп те аталатыны белгілі. Рай мектебі тек қиясты кеңінен қолданатын, дәлелдердің астары мен мақсатына тереңін бойлау арқылы жорамал жасайтын фикһ мектебіне қойылған атау ғана емес, хадистердің шынайылығын анықтауда хадисшілердікінен өзгеше критерилерді қоса ұсынған хадис әдіснамасының да атауы. Тіпті ханафилердің қиясты кеңінен қолдануы да, аят, хадистердің мән-мазмұны мен мақсатына тереңдей үңілуі де осы әдіснаманың табиғи нәтижесі деуге де болады. Өйткені түрлі мәселелердегі әр ахад хадис дәлелге жарамағандықтан, мутауатир немесе мәшһүр жолмен анықталған үкімдерді негізге ала отырып, оған ұқсас мәселелердің үкімін қияс жолымен шығаруға аса ыждаһаттылық танытқан. Осылайша қияс жасауды кеңінен қолданған. Нәтижесінде қиястың майталман шеберіне айналу арқылы фикһ ілімінің тұңғығына бойлаған.

Байқағанымыздай, Куфа мектебінің негізін Алла елшісінің жанында жүрген Омар ибн Хаттаб, Абдуллаһ ибн Мәсғұд, Али ибн Аби Талиб сынды білімі терең ардақты сахабалар мен Әсуад ибн Қайс, Ибраһим ибн ән-Нахағи сынды аға буын табиғиндер қалаған. Куфа қаласында Алла елшісінің хадистері молынан жеткен. Әсіресе, Али ибн Аби Талиптің кезінде Куфа шаһары халифалықтың орталығына ауысқаннан кейін ғылым-білімнің ордасына айналды. Куфалықтардың хадистердің астарына үңілу арқылы адамзаттың пайдасына негізделген мәнді табуға тырысулары, ахад хадистерді қабылдаудағы қосымша шарттары қарастырулары және өмірде әлі кездеспеген мәселелердің де үкімін іздеулері олардың қияс, яғни салыстыру жолымен үкім шығаруға деген ыждақаттарын арттыра түсті. Тіпті басты ерекшеліктерінің біріне айналды. Куфа мектебінің осы ерекшелігін Әбу Ханифа ары қарай жетілдіріп, жүйеге салғанында күмән жоқ Ханафи мәзһабының Куфа мектебімен сабақтастығы үзілмеген шежіре бойынша жалғаса жеткен.

Әдебиеттер

- 1 Әл-Қаттан М., Ат-ташриғу уал-фикһу фил-ислам тарихан уа манһажан. – Каир. Мактабату уаһба. 2001.
- 2 Рамһурмузи Ә., Мухаддисул-Фасыл. – Бейрут. Дәрул-фикр, 1983.
- 3 Кәусари М., Әл-фыхһ уа усулул-фыхһ мин агмали-имам Мұхаммад Зәһид әл-Кәусари. – Бейрут. Дарул-кутубил-ғилмия, 2010.
- 4 Алиул-Қари М., Шарху Муснади Әби Ханифа. – Бейрут. Дарул-кутубил-ғилмия, 1985.
- 5 Бағдади Ә., Тариху Бағдад, 13-т. – Бейрут. Дарул-кутубил-ғилмия, 1996.
- 6 Диллауи А., 1-т. Жылы көрсетілмеген.
- 7 Hamidullah M., İslâm Hukuku Etüdleri. – Istanbul, 1984.
- 8 Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- 9 Найсабури Ә., әл-Мустадрак алас-сахихайн, 2-т. – Бейрут. Дарул-кутубил-илмия. 1-басылым, 1990.
- 10 Әл-Жәузия М., Иғламул-муаккиғин ған роббил-аламин, 1-т. – Бейрут. Дарул-кутубил-ғилмия, 1991.
- 11 Қалғажы М., Маусуугату фикһи Ибраһим ибн ән-Наһағи, 1-том. Жылы көрсетілмеген.
- 12 Кирмани Х., Ақидату әһлус-сунна уал-жамағати кама нақалаһу Харб ибн Исмағил әл-Кирмани. Жылы көрсетілмеген.

References

- 1 Al-Kattan M., At-tashrigu ual-fikhu fil-islam tarihan ua manhazhan. – Kair. Maktabatu uahba. 2001.
- 2 Ramhurmuzi A., Muhaddisul-Fasyil. – Bejrut. Darul-fikr, 1983.
- 3 Kausari M., Al-fykh ua usuulul-fykh min agmali-imam Myhammad Zahid al-Kausari. – Bejrut. Darul-kutubil-gilmija, 2010.
- 4 Aliul-Kari M., Sharhu Musnadi Abi Hanifa. – Bejrut. Darul-kutubil-ilmija, 1985.
- 5 Bagdadi A., Tarihu Bagdad, 13-t. – Bejrut. Darul-kutubil-ilmija, 1996.
- 6 Dihloui A., 1-t. Zhyly korsetilmegen.
- 7 Hamidullah M., İslâm Hukuku Etüdleri. – Istanbul, 1984.
- 8 Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- 9 Najsaburi A., al-Mustadrak alas-sahihajn, 2-t. – Bejrut. Darul-kutubil-ilmija. 1-basylym, 1990.
- 10 Al-Zhauzija M., Iglamul-muakkiggin gan robbil-alamyn, 1-t. – Bejrut. Darul-kutubil-ilmija, 1991.
- 11 Kalgazhy M., Mausugatu fikhi Ibrahim ibn an-Nahagi, 1-tom. Zhyly korsetilmegen.
- 12 Kirmani H., Akidatu ahlyus-sunna ual-zhamagati kama nakalahu Harb ibn Ismagil al-Kirmani. Zhyly korsetilmegen.